

Hortense Kitume

Hortense Kitume

Vrouw van een missionaris

Hilde Smeesters

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Tekst: Hortense Kitume i.s.m. Hilde Smeesters
Omslagfoto: Filip Naudts – Guarda la fotografia
Omslagontwerp: Studio Lannoo
Vormgeving: Keppie & Keppie

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2013
D/2013/45/94 – NUR 402
978 94 014 0798 4

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

7

Ik ben Hortense Kitume

13

HOOFDSTUK 1

De praktische geest van mijn grootvader

25

HOOFDSTUK 2

Een scheiding met verstrekkende gevolgen

35

HOOFDSTUK 3

Van de regen in de drop

63

HOOFDSTUK 4

De geschiedenis herhaalt zich

87

HOOFDSTUK 5

Het verhaal van de leeuw

113

HOOFDSTUK 6

Mijn heerlijke schooltijd

127

HOOFDSTUK 7

Verliefd

141

HOOFDSTUK 8

Stiekeme kuisheid

157

HOOFDSTUK 9

Biechten bij de duivel

169

HOOFDSTUK 10

In de gevangenis

187

HOOFDSTUK 11

De verzoening

193

HOOFDSTUK 12

Thuis

205

Nawoord

208

Dankwoord

208

Bronnen

IK BEN HORTENSE KITUME

IK BEN HORTENSE KITUME. Die naam zegt u waarschijnlijk niets, maar misschien gaat er een lichtje branden als ik u vertel dat ik mevrouw Van Handenhoven ben, echtgenote van Jan en moeder van Werner, Gunter, Sandrine en Mireille.

Ik ben geboren op 27 juni 1956 in het Burundese Bujumbura als middelste van drie kinderen uit Congolese ouders. Cathérine is de oudste van het gezin, twee jaar later volgde ik en daarna kwam mijn broer Ghislain. Na hun scheiding kregen mijn ouders nog meer kinderen met andere partners, waardoor ik ook halfbroers en halfzussen heb.

Na de scheiding keerde mijn moeder met haar kinderen terug naar Congo waar na de onafhankelijkheid in 1960 een burgeroorlog uitbrak die ons gezin nog verder uit elkaar zou rukken. Mijn zus en ik geraakten verstrikt in een web van Afrikaanse tradities en gewoonten die onze jeugd ongemeen hard, pijnlijk en liefdeloos maakten. Gelukkig kwam ik op mijn levensweg missionarissen tegen, vrouwen en mannen die me hielpen om de ellende te overstijgen, die me eigenwaarde en respect voor mezelf bijbrachten, die me de liefde leerden kennen en die me toelieten te worden wie ik vandaag ben.

Een van die missionarissen was Jan Van Handenhoven, priester, leraar Engels en intussen al bijna veertig jaar mijn echtgenoot.

Op mijn negentiende verhuisde ik naar België. Ik bouwde samen met Jan een mooi en vol leven uit, maar leefde toch vooral in functie van mijn gezin. De laatste jaren heb ik het gevoel dat het tijd is om mijn verhaal te vertellen. Wanneer ik mezelf in de spiegel bestudeer – iets wat ik vroeger haast nooit deed omdat ik het lachwekkend ijdel vond – zie ik de eerste grijze haren en de rimpels die zich vlak onder het huidoppervlak nog even verborgen houden. Met die kleine sporen van ouderdom komen de vragen over mezelf.

Wie ben ik?

Wat doe ik hier?

Waar ga ik naartoe?

Wat laat ik na?

Die vragen dwingen me regelmatig om diep na te denken over mezelf, over mijn oorsprong, over mijn gezin, over de wereld zoals hij nu is.

Dat filosoferen vind ik niet altijd even prettig, omdat het een heftige confrontatie is met mezelf, maar anderzijds vormt het de energie van mijn bestaan. De buitenwereld kent me als een vrouw die zonder problemen in het leven staat, altijd klaar om anderen te helpen. Heel wat mensen vragen me hoe ik het klaarspeel om altijd opgewekt te zijn, vol levenslust en bereid om een troostende schouder te bieden. Ze willen weten waar ik de kracht vandaan haal om te zijn wie ik ben.

Het antwoord is mij ook nog niet helemaal duidelijk, maar aan de basis van mijn levenslust ligt ongetwijfeld het gevecht dat ik

leverde om de vrijheid en de liefde te mogen ontdekken. Vrijheid en liefde zijn de sleutels waarmee ik de code van het leven probeer te ontcijferen.

Als kind had ik geen flauw idee wat ‘vrijheid’ betekende. De familie wikte en beschikte naar Afrikaanse gewoontes. Aan mij werd nooit wat gevraagd. Ik onderging hun beslissingen gelaten, waardoor het lang duurde voor ik een gevoel van eigenwaarde ontwikkelde, het gevoel dat ik belangrijk ben, dat ik voor mezelf mag opkomen en dat ik mijn eigen weg kan uitstippelen.

Ook de liefde leerde ik pas kennen na mijn kindertijd. In België zag ik hoe moeders hun kinderen koesteren, vasthouden, zoenen. Dat gebeurt natuurlijk ook in Afrika, maar niet in de gezinnen waar ik opgroeide. Ik weet intussen dat liefde een soort code is die elke mens in zijn DNA draagt en waarnaar we allemaal op zoek zijn. Mijn zoektocht leidde me naar het geloof, voor mij nog altijd de bron van alle liefde. Ik vond het niet nodig om in een klooster in te treden om een innige band op te bouwen met God. Integendeel, de hypocrisie van de kerk kan ik missen als kiespijn. Voor mij is het voldoende om te weten dat God bestaat en dat we allemaal proberen op onze eigen manier met Hem in contact te komen. Het maakt niet uit of je hem God, Allah of wat anders noemt.

Ik vind het prettig om uiteenlopende filosofieën te bestuderen en er de waardevolle zaken uit te halen. Dat zorgt af en toe voor flinke discussies thuis, maar daar hou ik van. Mijn man en kinderen hebben intussen leren leven met mijn spirituele escapades. Een kritische, open geest die niet geremd wordt door godsdienst, cultuur of familie is trouwens nodig om vrij te kunnen zijn.

Dit boek is een verhaal over Afrika en zijn tradities, maar ook een liefdesgeschiedenis. Mijn jeugd leest bij momenten als een horrorverhaal en ik maakte het mezelf niet gemakkelijk door verliefd te worden op een blanke priester, maar mijn onverwoestbare geloof in de toekomst gaf me de kracht om door te zetten. Ik had nooit heimwee naar mijn geboorteland, waarschijnlijk omdat ik er geen mooie herinneringen aan bewaar.

Ik heb geleerd om elke kans te grijpen die me geboden werd.

Hortense Kitume

Sint-Niklaas, februari 2013

HOOFDSTUK 1

DE PRAKTISCHE GEEST VAN MIJN GROOTVADER

MIJN GROOTVADER PATRICE KIUMBE werd aan het einde van de negentiende eeuw geboren in Kasongo, toen een van de belangrijkste handelscentra in Oost-Congo. Hij behoorde tot de stam van de Wagenia, vissers die van Kisangani tot Kasongo langs de Congostroom wonen. Zijn dorp lag niet ver van Nyangwe, waar ooit de grootste en bekendste slavenmarkt ter wereld lag. Daar verhandelden Arabieren Congolese slaven om ze via de grote meren naar Zuid-Afrika te versassen en overal in de wereld te verkopen. Tippto Tip, de meest beruchte en rijkste slavenhandelaar ooit, had er een stek.

Grootvader was een uitmuntend visser en kon bovendien prachtig zingen – in die mate dat hij zich de jaloezie van zijn dorpsgenoten op de hals haalde. Ze benijdden hem zo erg dat hij voor zijn leven vreesde en naar het centraler gelegen Malela vluchtte. Daar werkte hij zich in geen tijd op tot een man van aanzien, een charismatische leidersfiguur naar wiens wijze raad de dorpelingen luisterden en aan wie ze gehoorzaamden. Hij was bijzonder intelligent en kon als geen ander het hart van de men-

sen raken met woorden, een eigenschap waar Afrikanen bijzonder gevoelig voor zijn.

Rond de tijd van mijn grootvaders geboorte had de Welshman sir Henry Morton Stanley een groot deel van Congo in kaart gebracht en zocht hij naar sponsoring voor een nieuwe expeditie. Hij ving bot bij de Britse regering, maar Leopold II, de koning van België, had oren naar zijn plannen en financierde een vijfjarige expeditie om het land verder te exploreren en posten langs de Congostroom op te zetten.

De rest is geschiedenis: in 1884 kreeg Leopold een gebied dat tachtig keer zo groot was als België toegewezen op een conferentie in Berlijn en doopte het *l'Etat Indépendant du Congo* of verkort Congo-Vrijstaat. Het werd zijn persoonlijke bezit waarover hij tot 1908 regeerde als een absolute alleenheerser. Hij haalde enorme winsten uit onder andere de ivoorhandel en de rubberwinning, geld dat hij niet gebruikte om de infrastructuur in Congo te ontwikkelen, maar wel voor prestigieuze bouwprojecten die België meer uitstraling moesten geven. Tijdens de jaren van het 'rood rubber' lieten miljoenen Congolezen het leven tijdens een nooit geziene slachting. De enige reden was winstbejag.

De uitbuiting van de lokale bevolking was zo wijdverbreid en stuitend dat een internationale onderzoekscommissie een vernietigend rapport schreef en koning Leopold verplicht werd zijn wingewest over te dragen aan de Belgische staat. In 1908 veranderde de naam in Belgisch Congo en viel het land onder de Belgische regering. Dat zou zo blijven tot 1960, toen Congo onafhankelijk werd.

Ik heb mijn grootvader nooit kunnen vragen of hij zich iets herinnerde uit die periode en hij heeft me er zelf nooit wat over verteld, hoewel in de streek waar hij woonde ook rubber geoogst werd. Ik herinner me wel zijn verhalen over de missionarissen die zich al geruime tijd voor de economische kolonistors in Afrika vestigden. Witte paters, scheutisten, trappisten, franciscanessen, missionarissen van het Heilig Hart, zusters van het Heilig Bloed en dochters van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart stuurden hun zonen en dochters uit om het katholieke geloof uit te dragen en de Congolese bevolking te ‘beschaven’. Ze richtten zich vooral op de kinderen omdat het eenvoudiger was om hen te bekeren dan de inlandse bevolking met haar eigen geloof. In 1920 telde Congo al vijftienhonderd missiescholen waar kinderen, maar ook volwassenen, leerden schrijven, lezen en rekenen en in de volkstaal les kregen in gewijde en Belgische geschiedenis.

Opa Patrice zag de missionarissen met hun ambitieuze onderwijs- en bekeringsplannen graag komen. Nieuwsgierig als hij was, probeerde hij zo snel mogelijk contact met hen te leggen. De blanke mannen fascineerden hem om meer dan één reden. Ten eerste had hij snel door welke enorme voordelen de bouw van ziekenhuizen en scholen voor zijn dorpsgenoten kon betekenen. Daarnaast werd hij begeesterd door de prachtige verhalen over God en Jezus die de missionarissen meebrachten en die in scherp contrast stonden met het Afrikaanse (bij)geloof. Grootvader had het vooral niet begrepen op de beschuldigingen van hekserij die regelmatig tot gruweldaden leidden.

Het liefst bekeerde grootvader zich stante pede tot dat intrigerende nieuwe geloof, maar zijn kersverse godsvrucht leidde tot een aanzienlijk dilemma. Als dorpschef deelde hij de sponde met

maar liefst negen vrouwen – stuk voor stuk dames met een indrukwekkende pedigree die hij niet zonder slag of stoot de laan kon uitsturen. Die veelwijverij stond natuurlijk haaks op de christelijke leer van de missionarissen, die van hun volgelingen monogamie eisten.

Polygamie was op dat moment de norm in Congo – en waarschijnlijk in het grootste deel van Afrika – en is nog steeds niet echt verboden. Vandaag trouwen mannen weliswaar met één vrouw, maar het wordt getolereerd dat ze er meer vrouwen op na houden. Volgens mijn zus, die rechten studeerde, staat er geen enkel artikel in de wetboeken dat zegt dat je maar één vrouw mag hebben. Polygamie is altijd blijven gelden als gewoonterecht.

Grootvader wou alles volgens het boekje van de missionarissen doen en liet zich niet uit het lood slaan door zo'n kleine beslommering. Praktisch als hij was, zocht hij een werkbare oplossing waarbij niemand gezichtsverlies zou lijden. Hij sliep een paar nachten over het probleem en besliste om een kleine wedstrijd te organiseren onder zijn echtgenotes. Op een mooie ochtend riep hij ze alle negen bij zich en sprak hij de gevleugelde woorden die nog altijd graag door de familie geciteerd worden: 'Wie het eerst zwanger is, mag blijven.'

Die uitspraak veroorzaakte ongetwijfeld heel wat deining in grootvaders harem, maar omdat hij vastbesloten was een goed christen te worden, zette hij zijn wil door. Slechts één vrouw zou de uitverkorene worden. De anderen moesten terugkeren naar hun familie. Dat lijkt misschien een tikkeltje opportunistisch van opa Patrice, maar de geste was een belangrijke opoffering voor hem. In Congo schenkt de man namelijk een bruidsschat

aan elk van zijn echtgenotes, meestal een stuk grond waarvan de opbrengsten voor haar zijn. Grootvader beloofde zijn vrouwen dat ze hun bruidsschat mochten houden op voorwaarde dat ze het hem niet moeilijk maakten.

Toen een van de negen vrouwen zwanger werd, stuurde hij de acht andere weg. De weg lag open om zich te laten dopen en een trots lid te worden van die nieuwe christelijke gemeenschap.

Grootvaders bruid was de dochter van een Bassonge-stamhoofd en kwam dus net als hij uit een rijke en vooraanstaande familie. Pas jaren later realiseerde ik me hoe rijk en belangrijk mijn grootmoeder was. Ik stam van haar kant af van wat je de Congolese adel kunt noemen en ontdekte dat haar familie er zelfs slaven op na hield die zij als persoonlijk bezit meebracht in haar huwelijk. Uit de geschiedenisboeken wist ik dat gevangengenomen Afrikanen door Arabieren over de hele wereld verkocht werden als slaven om te gaan werken in plantages of als huishoudhulp, maar de mensen die met grootmoeder meekwamen, vielen onder een andere vorm van slavernij. Volgens het gewoonterecht waren alle dorpelingen verplicht om haar te dienen omdat zij een kleindochter van het stamhoofd was. Ze voerden hun taken met enorm veel toewijding uit, want het was een hele eer om voor een chef en zijn familie te mogen zorgen. Wanneer een van de kinderen van het dorpshef trouwde, ging een aantal van de dienaars mee om te helpen met het huishouden en het opvoeden van de kinderen. Deze 'slaven' maakten deel uit van de stam van het dorpshef en werden daarom behandeld als familie. Maar ze ontvingen geen loon. In ruil voor hun arbeid kregen ze kost, inwoning en een zekere bescherming. Ze aanvaardden hun lot als ondergeschikten zonder zich daar openlijk vragen bij te stellen.

De ontdekking dat mijn familie ooit slaven had, was een schok voor mij. Ik kwam erachter toen ik op de begrafenis van mijn grootmoeder onbekende mensen op een bijzondere manier eer zag bewijzen aan de overledene. De ceremonie duurde veertig dagen en omdat mijn grootouders belangrijke mensen waren, kwamen er voortdurend nieuwe gasten op bezoek om mijn opa te condoleren. Vaak bleven ze een paar dagen.

Een kleine groep mensen die ik nooit eerder had gezien, zorgde dat alles in goede banen liep. Ze kookten voor iedereen, hielden het huis netjes en wasten en streken zelfs de kleren van de gasten. Toch hielden ze zich afzijdig van de andere genodigden. Toen ik hen vroeg of ze niet liever bij ons kwamen zitten, antwoordden ze ontwijkend.

Nieuwsgierig vroeg ik mijn familie waarom die mensen zich zo vreemd onderdanig gedroegen. Mijn vader en mijn oom legden me wat geneeerd uit dat die mensen nakomelingen waren van *les esclaves affranchis*, vrijgelaten dienaars die ooit eigendom waren van mijn overgrootouders en het generaties later nog altijd hun plicht vonden om de dochter van hun oorspronkelijke dorpschef te dienen. Na de begrafenisceremonie keerden ze terug naar hun huis, maar als iemand van de familie hen gevraagd had om voor hen te zorgen, hadden ze dat zeker gedaan. Naar het schijnt smeekten ze de broers van mijn grootmoeder om haar plaats in te nemen in de hiërarchie, maar zij weigerden, al was het maar omdat ze geen zin hadden om naar Kasongo te verhuizen.

Mijn grootouders lieten de slaven die voor hen werkten kort na hun huwelijk vrij. Ik vermoed dat het geen louter altruïstische beslissing was, maar dat de missionarissen er de hand in hadden. Een van hun opdrachten was immers de slavernij in Congo uit te

roeien, getuige het liedje dat de kinderen op school leerden: *‘Wij gingen slaven worden van de gearabiseerden. De Belgen hebben ons bevrijd.’* Het kon niet dat de slavenhandel vanuit Afrika werd afgeschaft terwijl de Congolezen er zelf nog een vorm van slavernij op na hielden.

Patrice Kiumbe was een getrouwd man en werd vader. In die jaren rezen de missiescholen overal in het land als paddenstoelen uit de grond. Om met de Bijbel vertrouwd te geraken moesten de Congolese kinderen kunnen lezen, maar de missionarissen hadden een ambitieuzer project in petto. Ze bouwden colleges en meisjesscholen waar je op hoog niveau Grieks en Latijn kon volgen, naar analogie met Belgische scholen. De geestelijken schiepen er genoeg in om de kinderen te onderwijzen en iets bij te brengen. Alleen het geloof uitdragen was ongetwijfeld te monotoon.

De volwassen dorpsbewoners werden uitgenodigd om ’s namiddags speciale lessen te volgen waar ze de Bijbel leerden kennen. Nu grootvader bekeerd was, wou hij dolgraag de mooie verhalen uit dat dikke boek zelf lezen. Een bevlogen pater had een paar jaar eerder de Bijbel in het Swahili vertaald en grootvader stortte zich vol overgave op die vertaling. Zijn intelligentie en enthousiasme waren een zegen voor de missionarissen. Omdat er te weinig priesters waren om overal in dat enorme land uit te leggen wat het evangelie precies inhield, hadden ze verstandige en welbespraakte Congolezen nodig die het woord met vuur konden verspreiden. Grootvader zag het als zijn plicht om de missionarissen te helpen bij het uitdragen van het christelijke geloof en zijn inspanningen werden gewaardeerd.

Hoe groot de invloed van mijn grootvader was, hoorde ik als volwassen vrouw toen ik de zus van mijn vader bezocht, die na een operatie in het Belgische Gentinnes bij de paters van de Heilige Geest mocht revalideren. Een paar van deze mannen waren missionaris geweest in Kongolo en hadden mijn grootvader persoonlijk gekend. Ze waren zonder uitzondering vol lof over hem en bewierookten zijn uitzonderlijke redenaarscapaciteiten. Ze beschreven hem als een uiterst intelligente man die hen hielp bij het missionerings- en scholingswerk en het dorp leidde met uitgesproken charisma, verantwoordelijkheidszin én charme. Omdat er in dat enorme land niet genoeg blanke priesters waren om alle dorpen wekelijks te bezoeken, leidde hij intussen de diensten, bewaakte de kerk en gaf catechese aan de dorpingen.

Grootvader was echter niet alleen een overtuigd katholiek. Hij zorgde er bijvoorbeeld ook voor dat er prachtige pompen werden aangelegd in het centrum van zijn dorp zodat de inwoners geen kilometers hoefden te lopen om water te halen. De dorpingen waren hem zo dankbaar dat ze de pompinstallatie 'Patrice' doopten.

Ik heb nooit anders geweten dan dat mijn grootvader 'Patrice' heette, ook al had hij bij zijn geboorte van zijn ouders een Congolese voornaam gekregen. Die gebruikte hij nooit meer na zijn doopsel. En ook zijn negen kinderen gaf hij Fransklinkende, christelijke voornamen – Cathérine, Anne, Thérèse, Bernard, Aloïs, Julienne, Etienne, Gabriël en Céline. Vreemd genoeg kregen ze allemaal een andere Afrikaanse familienaam. Hoe zoiets mogelijk was in de koloniale tijd onder een strikt Belgische administratie is voor mij nog altijd een raadsel. Mijn ooms en tantes van vaderskant hebben allemaal een andere achternaam. Aloïs Bwebwe, mijn oom, is de broer van Gabriël Kahasa en van Etienne

Kitume, mijn vader. Alleen mijn jongste tante, Céline, heet Kitumbe zoals haar vader.

De enige verklaring die ik kan bedenken is dat elk van die familienamen een bijzondere betekenis had in het Afrikaans. Mijn naam, Kitume, duidt op 'het werk van de apostel' en is redelijk uniek. Ik ken weinig mensen met die naam die geen familie zijn.

Mijn vader, Etienne, werd in 1932 geboren en was de zevende in de rij. Grootvader stuurde al zijn kinderen naar de lokale lagere school en vanaf de middelbare school ging Etienne naar het kleinseminarie om er de Grieks-Latijnse humaniora te volgen. Het programma was een kopie van het Belgische schoolprogramma en betekende hard werken en studeren voor Congolese kinderen. Elk jaar waren er jongens die het opgaven omdat het te zwaar werd, en in het vierde jaar van de middelbare school bleef Etienne als enige van zijn klas over. Dat legde een enorme druk op zijn schouders en hij werd steeds vaker geplaagd door migraineaanvallen. Op zijn zeventiende gaf hij er de brui aan. Hij ging werk zoeken.

Het dorpje Malela ligt echter in een afgelegen uithoek van Congo. Er waren zogoed als geen jobs voor een jonge man als Etienne. Gelukkig hadden de missionarissen van het kleinseminarie genoeg invloed om hem aan een baan in Burundi te helpen.

Na de Eerste Wereldoorlog had België er immers niet alleen Eupen en Malmedy bij gekregen, ook Rwanda en Burundi vielen voortaan onder Belgisch mandaat. De koloniale overheid wilde zo veel mogelijk Congolezen die in missiescholen gestudeerd hadden naar de nieuw 'veroverde' gebieden sturen en Etienne voldeed aan alle eisen. Hij kreeg een baan als nieuwslezer, presentator en manusje-van-alles bij Radio Burundi in Bujumbura.

Voor de achttienjarige Etienne was dat natuurlijk een eer en een uitdaging. Zijn ouders waren minder enthousiast over zijn vertrek naar het 'buitenland'. Bezorgd om Etiennes welzijn in die onbekende grote stad met haar gevaarlijke verlokkingen ging zijn vader meteen op zoek naar een geschikte vrouw voor zijn zoon, bij voorkeur een braaf meisje uit een goede familie dat bereid was om naar Burundi te verhuizen.

Patrice Kiumbe schakelde de hele familie in bij de zoektocht naar een echtgenote voor Etienne. Papa's oudere broer Bernard, directeur van de plaatselijke jongensschool, liet grootvader weten dat een van zijn leraren, Augustin, een leuke zus had die nog niet getrouwd was. Marie-Thérèse werd voorgesteld aan de familie en goed bevonden door de Kiumbe-clan. De vaders schudden elkaar de hand en binnen de kortste keren was er een huwelijk in de maak. In 1953 was Etienne eenentwintig en zijn kersverse bruid net achttien. Van liefde of verliefdheid was geen sprake in hun gearrangeerde huwelijk, maar dat was van ondergeschikt belang. Etienne was nu niet langer alleen in de gevaarlijke grootstad, maar had een vrouw om voor hem te zorgen.

Tante Béatrice, de vrouw van oom Bernard, bekeek het spektakel vanuit een heel eigen perspectief. Marie-Thérèse was haar dorpsgenote – een eenvoudig en niet eens bijzonder mooi meisje dat plots uitverkoren werd om een luxeleven te leiden met een knappe man in het buitenland. Die man was bovendien radiopresentator, een beroep dat in die jaren nog een echte sterrenstatus had, en hij moest wel rijk zijn als hij zijn bruid zo'n prachtige jurk kon schenken voor de trouwerij.

De eerste zaadjes van Béatrices ziekelijke jaloezie vonden daar hun voedingsbodem. De vruchten ervan zouden ons later nog zuur opbreken.

In 1954 kwam het eerste kind van Etienne en Marie-Thérèse ter wereld: mijn zus Cathérine. Ik volgde twee jaar later en in 1959 kwam er een broer bij, die Ghislain gedoopt werd. Het huwelijk was van bij het begin geen succes. En als er ooit al liefde had bestaan tussen mijn ouders, was die bij de geboorte van hun derde kind helemaal verdwenen.